

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült
az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

ANTIK ESZMETÖRTÉNET

Dr. habil. Mogyoródi Emese

7. Téma

Platón filozófiája

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült
az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

7. TÉMA

1. Lecke

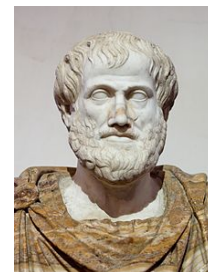
Metafizika

15 – 20
PERC

Platón filozófiájának leghíresebb metafizikai tanítása az **idea elmélet**. Arisztotelész tudósítása szerint az elméletet Szókratész inspirálta, mégpedig Platón korai filozófiai nézeteinek túlhaladásaként:

1. „Hérakleitianizmus” (Kratülosz)

„Mivel ugyanis Platón fiatal korában legelőször Kratülosszal és a **hérakleitiánus** tanításokkal ismerkedett meg – miszerint minden érzéki létező állandó változásban van, s **nem vonatkozhat rájuk tudás** –, később is hű maradt ezekhez a nézetekhez. **De mert Szókratész erkölcsi kérdésekkel foglalkozott**, nem pedig a természet egészével, s ezekben a kérdésekben **kereste az általánost, elsőként irányítva figyelmét a definíciókra**, ezért Platón magáévá tette ezt a felfogást, s ennek értelmében azt vallotta, hogy **a definíció nem az érzéki dolgokra, hanem valami másfélékre vonatkozik**. Lehetetlen ugyanis, hogy egy közös definíció érzéki dolgokra vonatkozzék, hiszen ezek állandóan változnak. Ő tehát ezeket a másféle dolgokat **ideáknak nevezte**, s azt tanította, hogy az érzéki létezők ezektől **különállóak**, s róluk kapják az elnevezéseiket; mert az ideákhoz hasonló elnevezésű sokféle érzéki dolog az ideákból való **részesedés** révén létezik” (Arisztotelész: *Metafizika* I. 987a32-b10. Ford. Halasy-Nagy József.).

Amint azonban láttuk, az idea elmélet kialakításában a **püthagoreus** számok is szerepet játszottak (6. Téma, 3. Lecke), valamint:

2. Parmenidész filozófiája

Az „igazság útja” (Fr.2) (*Alétheia*) és a „halandók vélekedései” (Fr. 8.51) (*Doxa*), illetve a **Valóság és a Látszat** radikális elkülönítésének következményei:

o ontológiai:

- a *Doxa* (az ellentétek által uralt fizikai létezés) nem rendelkezik ontológiai realitással;
- kizárólag tisztán intelligibilis és esszenciális létezés van;
- lét/lényeg (*on*), gondolkodás (*noein, nusz*) és racióális beszéd/argumentum (*logosz*) kölcsönösen egymásra utalt.

Csak az létezik, ami ellentmondásmentesen elgondolható, csak ez megismerhető, és csak erről lehet (racióálisan) beszélni.

o ismeretelméleti:

- az érzékelés nem nyújt megbízható (tudományos) ismeretet;
- a „jelenségek” nem ismerhetőek meg tudományosan;
- az „Igazság” és a (teljességgel hamis) „vélemény” mellett nincs harmadik lehetőség.

Szofista következtetések:

- „ellentmondás nem lehetséges”;
- „téves állítás nem lehetséges”.

Platón számára ezek a következtetések **elfogadhatatlanok**, ezért a szofistákkal szembeni ellenvetéseit a *parmenidészi ontológia kritikájának* keretében fogalmazza meg (lásd: *A szofista*).

3. Az idea elmélet gyakorlati kontextusa

- Platónnak az ideákra vonatkozó tanításait sem lehet egy teljesen kifejtett, koherens elméletté (doktrínává) átfogalmazni, és szisztematikus kijelentések halmazává redukálni.
- Platón nem (pusztán) ontológiai és episztemológiai problémák technikai megoldásának szánja, hanem **gyakorlati ideálnak**;
- Érdemes hangsúlyozni

„az elmélet **gyakorlati és normatív aspektusát**: egy olyan morális ideált fogalmaz meg, mely betekintést nyújt egy nemesebb valóságba, egy olyan valóságba, mely az életet érdemessé teszi arra, hogy éljük” (Charles Kahn: *Plato and the Socratic Dialogue*, C.U.P. 1997, 332.o.)

- a formák (ideák) etikai, ontológiai és episztemológiai funkciója összefonódik:

„Platón feltételezi az erények ideájának létét, ezzel biztosítja a feltétlen, az egyén és a közösség kényétől-kedvétől egyaránt független mércéket, amelyek kulcsfontosságúak etikai és politikai elmélete szempontjából” (Boros G. szerk.: *Filozófia*, 74.o. Bene László).

- Innen tekintve helyesebb volna **„idea hipotézisről”** (feltevés) beszélni:

„Ezt szépen mondtad – szólt Szimmiasz –, és én el is mondom neked, miben kételkedem és ő is, hogy miért nem fogadja el a mondottakat. Mert én úgy látom, Szókratész, ahogyan talán te is, hogy ezekről a dolgokról jelenlegi életünkben bármit is világosan tudni vagy lehetetlen, vagy rettenetesen nehéz; de mégis, aki nem firtatja a róluk mondottakat minden lehetséges módon, hanem abbahagyja, mielőtt mindenfelől megvizsgálva teljesen kimerül, az nagyon is gyalró ember; mert ezekre vonatkozólag a következő lehetőségek valamelyikét kell megtenni: vagy megtanulni, hogy s mint van, vagy rátalálni, vagy pedig, ha ez lehetetlen, **el kell fogadni az emberek elgondolásai közül a legjobbat, azt, amit a legnehezebb megcáfolni**, és ezen suhanva tovább, akár egy lélekvesztőn, kell annak valahogy átevíckélnie az életen, aki nem tud biztonságosabb és szilárdabb hajón, vagyis valamilyen isteni szózatba fogódzva átevezni rajta” (*Phaidón* 85b-d).

Platón *nem is* törekszik az *idea-hipotézis szigorú bizonyítására*, inkább az ideákból *dedukál* bizonyos tanításokat, semmint *induktíve* következtet az ideák létezésére. A bizonyításhoz legközelebb álló fejtegetések:

- **Phaidón 74 b-c:**

ideális relációkról (pl. az egyenlőség) nem lehetne fogalmunk az empirikus objektumok közötti egyenlőségből indukálva, ugyanis az utóbbiak sohasem tökéletesen egyenlőek → az egyenlőség ideája különbözik az egyenlő dolgoktól, róla előzetes fogalmunk van, amit valamely előző életünkben szereztünk;

- **Timaios 51 d-e:**

ha a racionális tudás és a helyes vélekedés különböznek, akkor **lenniük kell észszel felfogható ideáknak**, különben az érzékelés és a tudás semmiben sem fog különbözni;

- **Kratülosz 439c skk.**

az univerzális áramlás elleni érv: ha tudásunk tárgyai folytonos változásnak volnának kitéve, **nem volna lehetséges sem tudás, sem referenciális nyelv.**

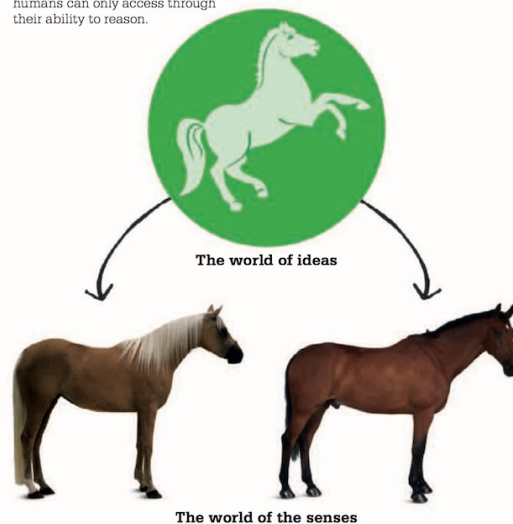
4. Az ideák természete

eidosz, idea (gör.) = 1) forma, alak, kinézet 2) faj, fajta (lat. *species*)

Általános jellemzőik:

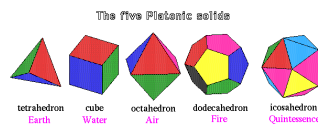
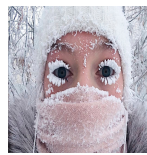
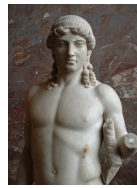
- örök, változatlan, egyalakú, oszthatatlan, univerzális abszolútumok (osztályfogalmak ontológiai korrelátumai), vagy entitások (létezők), amelyek **függetlenek** az érzéki világ jelenségeitől, és csupán **ésszel felfoghatóak** (intelligibilisek);
- pl. az egyes, érzéki, fizikai, individuális ló ideája különbözik tőle, és csak észszel felfogható: a tökéletes „ló”

According to Plato's theory of Forms, every horse that we encounter in the world around us is a lesser version of an "ideal", or perfect, horse that exists in a world of Forms or Ideas—a realm that humans can only access through their ability to reason.

Platón különböző dialógusaiban a következő entitásoknak tulajdonít **ideát**:

- a) **erkölcsi abszolútumok**: pl. szép(ség), igazságosság, jó(ság), bátorság
- b) **osztályfogalmak** (nemek [lat. *genus*] és fajok [lat. *species*]): pl. ember, állat, ló
- c) **viszonyfogalmak** ill. még általánosabb fogalmak: pl. nagy, kicsi, egyenlő, egy, sok, azonos, különböző, mozgás, nyugalom, határ, határtalan, lét, nem-lét
- d) **mesterséges tárgyak**: vetélő, asztal, szék
- e) **geometriai objektumok**: pl. háromszög, kör, gömb
- f) **érzetminőségek**: pl. hideg, meleg, fekete, fehér
- g) **elemek**: tűz, víz, föld, levegő

Az ideák jellemzői

- a) minden egyes instanciájukban (példájukban, individuális megjelenésükben) **ugyanazok**;
- b) instanciáiktól **függetlenül** léteznek;
- c) **megmagyarázzák** instanciáikat, magyarázó okaik azoknak (pl. ha tudom, mi az erény, tudom, *miért* erény a bátorság): *causa formalis*;
- d) az idea ismerete **logikailag elsődleges** az individuum egyéb tulajdonságainak ismeretéhez képest (pl. nem tudhatom, vajon tanítható-e az erény, amíg nem tudom, *mi* az erény);
- e) modellként illetve olyan **ideálként (*paradeigma*) szolgálnak** instanciáik számára, melynek megvalósítására „törekcsenek” (*homoiószisz* = „utánzás”), (*causa finalis*), részesednek belőlük (*methexisz*), jelenlétük (*paruszia*) révén azok a dolgok, amik;
- d) **a Jó ideája teremtvő, illetve fenntartó oka az ideáknak is**, a fenomenális világnak is (*causa efficiens*).

További olvasmányok:

Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Akadémiai kézikönyvek. Akadémiai kiadó, Budapest 2007. (A Platónra vonatkozó fejezet Bene Lászlótól.)

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen hatástörténeti előzményei vannak a platóni idea elméletnek?
2. Milyen gyakorlati vonatkozásai vannak a platóni idea elméletnek?
3. Mik az ideák, milyen jellemzőik vannak, és milyen tárgyaknak tulajdonít Platón ideákat?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Bizonyítja-e Platón az ideák létezését? Milyen meggondolásai vannak létezésük feltevésére?

7. TÉMA

2. Lecke

Vonal hasonlat,
barlang hasonlat

15 – 20
PERC

Az ideák és az érzéki létezők megkülönböztetése lehetővé teszi a **tudás/tudomány** (*episztemé*) és a **vélekedés** (*doxa*) ontológiai vonatkozású megkülönböztetését:

- a tudás létezőre vonatkozik
- a nem-tudás (tudatlanság, tévedés) nem létezőre
- a vélekedés a lét és a nem-lét közötti tárgyakra.

„létező” (gör. *uszia*) (= idea): olyan entitás, amelyik **valóban az, ami:**

- F forma/idea (pl. a Szép ideája) valóban szép: nem lehet nem szép
 - → ezért lehet (megbízható) ismeret tárgya (ugyanis mentes az ellentététől);
- a létező és a nem-létező közötti tárgyak: *f* létező (pl. egy szép arc) egyszerre (van) *F* (szép) és *nem-F* (nem szép): azaz, csak **relatív szép**;
→ az ideákénál kevésbé megbízható ismeret vonatkozik rájuk, mert nem mentesek az ellentéteiktől.

A különféle entitások a világban egy **léthierarchiában** helyezhetőek el, attól függően, hogy (intellektuálisan) milyen mértékben ragadható meg mibenlétük, illetve milyen mértékben tekinthetőek *állandónak vagy tökéletesnek*. Tehát léthierarchia és tudomány-koncepció összekapcsolódik:

A platóni vonal hasonlat (Az állam 509d-511e, 533a-535a)

B a Jó ideája

magasabb rendű ideák (Szépség, Igazságosság, ember, állat, nagy, kicsi, azonos, különböző stb.) E	LÉTEZÉS	ÉSSZEL FELFOGHATÓ VILÁG	ész (<i>nous</i>)	MEGISMERÉS (NOÉSIS)	TUDOMÁNY (EPISTÉMÉ)
			értelem (<i>dianoia</i>)		
alacsonyabb rendű ideák (matematikai absztrakciók, geometriai objektumok) C	KELETKEZÉS	LÁTHATÓ VILÁG	hit/hiedelem (<i>pistis</i>)	VÉLEKEDÉS (DOXA)	
fizikai objektumok (állatok, növények, mesterséges objektumok) D			találgatás (<i>eikasia</i>)		
képek (árnyképek, tükörképek, műalkotások) A					

- az alapvető különbség a **látható világ** (A-C) és az **ésszel felfogható világ** (C-B) között van:
- míg az előbbiek örök/állandó léttel rendelkeznek, ezért vonatkozik rájuk **megismerés**, az utóbbiak változékonyak, ezért csupán **vélekedés** vonatkozhat rájuk
- azonban a látható és az ésszel felfogható világ tárgyai között is van létfokozatbeli különbség: a képek (A-D) kevésbé szilárd létezéssel bírnak, mint a fizikai világ tárgyai, ezért csupán **találgatás** vonatkozhat rájuk (a vélekedés egy kevésbé megbízható változata)
- ugyanígy az alacsonyabb rendű ideákra (C-E) is csupán a tudományosnál (*episztémé*) kevésbé megbízható megismerés vonatkozik
- a vonal csúcsán a Jó ideája, az „ideák ideája” áll: a filozófusok feladata ennek megismerése.

Az idea elmélet problémái

- A **részesedés-elmélet** és az ideák egységének problematikussága:

Parmenidész c. dialógus

- 1.) a „részesedés” értelmezhetetlen: hogyan lehet egy idea „jelen” különféle dolgokban úgy, hogy mégis egy marad?
- 2.) az ideák mint magyarázó elvek végtelen regresszushoz vezetnek („harmadik ember” argumentum):
 - ha egy predikátum igaz egy alanyról (pl. „nagy”), akkor ennek oka az, hogy részesedik a Nagy(ság) ideájából; de ha a Nagy(ság) ideája szintén nagy, lennie kell egy további ideának, melyben mindketten részesednek, *ad infinitum*. → a nagynak nem egy, hanem végtelen ideája lesz.

- hogyan **részesedhetnek** az érzéki dolgok az ideákból anélkül, hogy **az ideák egységét** ne kelljen feladnunk?
- ha viszont két, teljesen elkülönülő világról van szó, az **teljes szkepticizmushoz** vezet.

Tehát: → az ideák vagy részekre oszlanak, vagy megsokszorozódnak;

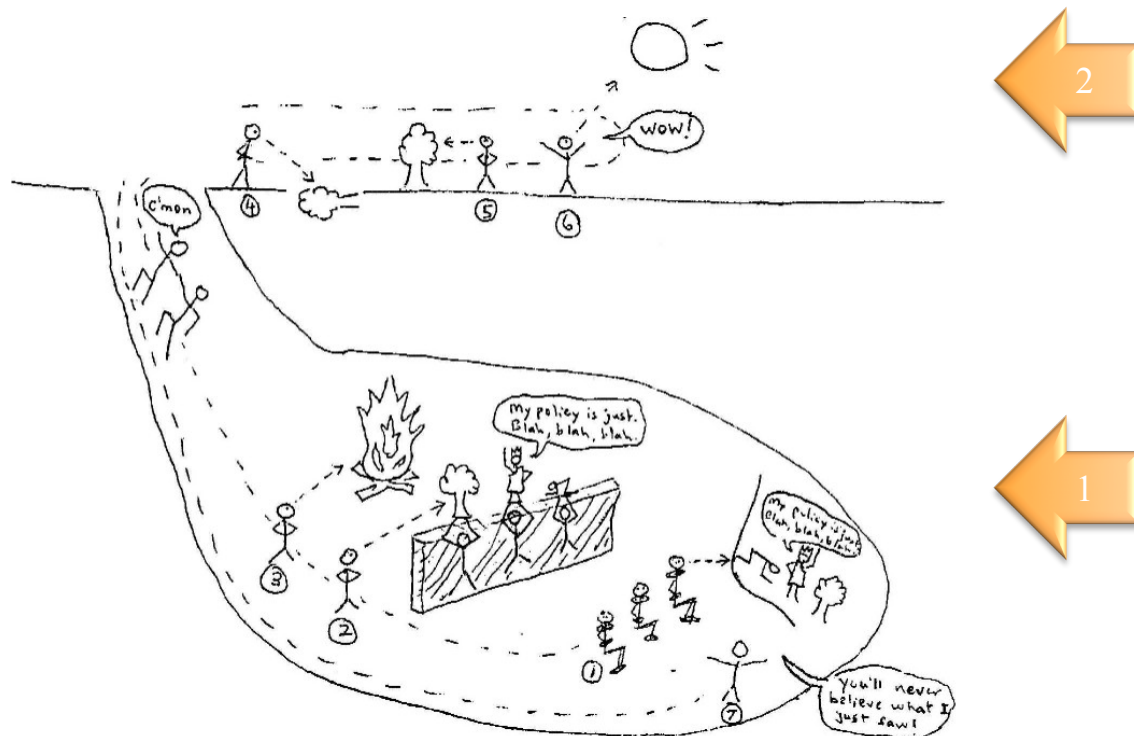
- de akkor mennyiben őrizhetik meg egységüket (egyszerű, atomi tárgyak), és mennyiben különbözhetnek az érzékelhető dolgokról, amelyek ellentéteket hódhatnak (ellentétes ideákból is részesedhetnek)?

A dialógus **antinomikus**: azt mutatja be, hogy legalább olyan problematikus ha nem tesszük fel az ideák létezését, mint ha igen.

A *Parmenidész*ben ugyan nem kapunk választ a felvetett problémákra, azonban Platón kései korszakának műveiben (*Theaitétosz*, *A szofista*, *Philébosz*, *Az államférfi*) a részesedés és az ideák „keveredésének” problémája kerül előtérbe.

Barlang hasonlat (Az állam 514a-521b)

- A barlang hasonlat Platón talán leghíresebb metaforája. A vonal hasonlathoz hasonlóan a Jó ideájának természetét, illetve a létszintek közötti összefüggéseket (1: látható világ; 2: észszel felfogható világ) kívánja megvilágítani.

- Ezek kívül azonban a filozófus és az átlagember tudása közötti különbséget, valamint a megismerés és a valóság fokozatai közötti átmenetet, és az idea elmélet gyakorlati vonatkozásait is megvilágítja:
 - a nevelés a lélek „megfordításának” művészete (nem információ átadás);
 - a filozófiával nem foglalkozók a manipulált látszatot észlelik (a barlang fala);
 - a filozófus legnagyobb boldogsága az ideák szemlélete (theória): nem eszközjellegű tudás;
 - a filozófus azonban vállalja a (politikai) irányítást, ha felkérik (teoretikus és gyakorlati tudás egysége).

További olvasmányok:

A.E. Taylor: *Platón*. Osiris, Budapest 1997, 399-412.

[barlang hasonlat](#)

Ellenőrző kérdések:

1. A létezés és a megismerés szempontjából mi különbözteti meg egymástól F ideát és f instanciáját?
2. Milyen platóni létfokozatok vannak, és milyen megismerési módok (szintek) felelnek meg ezeknek?
3. Milyen problémákat vet fel az idea elmélet?
4. Milyen gyakorlati üzenetei vannak a platóni barlang hasonlatnak?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Vetítse egymásra a platóni vonal hasonlatot és barlang hasonlatot! Megfeleltethetőek-e egymásnak a különböző létszintek?

7. TÉMA

3. Lecke

Etika, politika

15 – 20
PERC

A szofisták három fronton jelentenek kihívást Platón számára az erkölcsiség szempontjából:

- 1.) erkölcsi **relativizmus** (Prótagorasz)
- 2.) erkölcsi **nihilizmus** (Gorgiasz)
- 3.) **immoralizmus** (Kalliklész a *Gorgiaszban*: „extrém *phüszisz*-iskola”, Thraszümakhosz *Az államban*).

Platón válasza:

- 1.) erkölcsi **objektívizmus** / (idealizmus / univerzalizmus)
- 2.) erkölcsi **racionalizmus**.

erkölcsi objektívizmus:
léteznek egyén- illetve
kultúra-független erkölcsi
értékek

erkölcsi racionalizmus:
az erkölcsi értékek
racionálisan felfoghatóak
illetve megvitathatóak

Társadalomfilozófiai következmények (Az állam):

- az „ideális” (paradigmatikus) állam: hierarchikus társadalmi berendezkedés,
mely a társadalom **optimális működését** és az **igazságosságot** hivatott
biztosítani;
- feltétele: **a filozófusoknak** kell uralkodniuk.

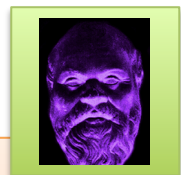
Félreértelmezések:

Platón állama

- 1.) idealisztikus vagy utópisztikus
- 2.) totalitárius, diktatórikus (türannisz).

Ezzel szemben Platón hangsúlyosan leszögezi, hogy

- 1.) pszichológiai és társadalmi szempontból az emberi realitásból indul ki; tehát nem idealisztikus vagy utópisztikus abban az értelemben, hogy pusztán „álmodozás” volna;
- másfelől, noha létrejöttét nem tartja lehetetlennek (vö. *Az állam* 472c), nem is feltétlenül a megvalósítás érdekében vázolja fel:

„Tehát a minta (*paradeigma*)” kedvéért kerestük magát az igazságosságot és a tökéletesen igazságos embert: van-e ilyen, és ha van, milyen. És ugyanígy az igazságtalanságot és a legigazságtalanabb embert is azért kerestük, hogy pillantásunkat rájuk függesztve kénytelenek legyünk magunkra nézve elismerni, hogy amilyeneknek őket látjuk a boldogság és boldogtalanság tekintetében, közülünk is aki hozzájuk a leginkább hasonló, annak a sorsa lesz a leghasonlóbb az övékéhez. Evégett kerestük ezeket, nem pedig azért, hogy bizonyítsuk, hogy létrejöttük lehetséges (Az állam 472c-d. Ford. Steiger Kornél).

- 2.) totalitárius/diktatórikus?
 - nem „kasztokról” van szó: a társadalmi mobilitás nemcsak lehetséges, hanem az egész nevelés- és állam-koncepció lényeges eleme;
 - az uralkodó/irányító réteg, a filozófusok nem a maguk érdekében kormányoznak, hanem az osztársadalmi jó megvalósulása érdekében;
 - az irányítás nem erőszakon, hanem társadalmi konszenzuson alapul:
 - a mértékletesség (*szóphroszüné*) mindhárom társadalmi réteg erénye:

„Teljes joggal értelmezhetjük tehát ezt az egyetértést mértéktartásnak, ami a természet szerint rosszabb és jobb rész összehangolódás arra nézve, hogy melyik legyen a vezető elem államban és egyénben egyaránt” (Az állam 472c-d. Ford. Steiger Kornél).

Az ideális (paradigmatikus) állam felépítése (Az állam IV. 427d-448e – VI. 502c)

lélekrész	jellem	társadalmi réteg	erény	
gondolkodó (<i>logisztikon</i>) 	bölcsességszerető, tanulásszerető	filozófusok 	bölcsesség (<i>szophia</i>), okosság (<i>phronészisz</i>)	mértékletesség (“józan önmérséklet”) (<i>sóphrosyné</i>) = a részek egyetértése abban, hogy ki legyen a vezető és ki a vezetett (433e, 432b)
indulatos (<i>thümoieidesz</i>) 	győzelem- és kitüntetésszerető	katonák/őrök 	bátorság (<i>andreia</i>)	igazságosság (<i>dikaiosyné</i>) = “mindenki a maga munkáját végzi” (433b-c)
vágyakozó <i>epithümetikon</i> 	pénzsóvár, nyereségkedvelő	földművesek, kézművesek 		mind a három társadalmi réteg erényei

Az ideális állam struktúrája mögötti belátások:

- 1.) **különböző képességekkel rendelkezünk**: optimális az, ha „mindenki a maga dolgát végzi”, a képességeinek legmegfelelőbb feladatokat látja el: **igazságosság**;
 - ez azt is jelenti, hogy egyik réteg sem avatkozik a másik dolgába: aki vezetésre alkalmas, az vezet, aki nem, az engedi magát vezetni →

- 2.) a társadalom optimális működéséhez elengedhetetlen a **társadalmi konszenzus**: „a részek egyetértése abban, hogy ki legyen a vezető, és ki legyen a vezetett”: **mértékletesség**;
- 3.) **az államvezetésnek hozzáértésen (tudáson) kell alapulnia**, mégpedig elsősorban az állam életében megvalósítandó értékekre vonatkozó tudáson:
 - erre csak a **filozófusok** képesek, akik ismerik az ideákat (az erényeket a maguk objektivitásában);
 - ez a megismerés legmagasabb rendű tárgyának, **a Jó ideájának** az ismeretét feltételezi (vö. barlang hasonlat): **bölcsesség**;
- 4.) a vezetők és a vezetettek között szükség van egy olyan rétegre, amelyik egyfelől **megvédi az államot** a külső ellenségtől, másfelől ügyel a rend (a társadalmi hierarchia) fenntartására („örök”): **bátorság**.

A három társadalmi réteg felosztása megfelel az egyes emberben lévő három lélekresznek és azok törekvéseinek:

- **gondolkodó** (bölcsességszerető)
- **indulatos** (kitüntetésre törekvő)
- **vágyakozó** (nyereségvágyó)

A három lélekresz/társadalmi réteg törekvéseit úgy kell koordinálni, hogy azok egymást segítsék, képességeiket kiegészítsék, és az egész jólétét/optimális működését szolgálják. Az állam „nevelési programja” ennek a hierarchikus struktúrának a kialakítását és fenntartását célozza meg: a struktúra kialakulása a (majdani) „örök” és a belőlük kiválasztódó filozófusok nevelésétől függ.

A nevelési program alapvonalai:

- 1.) testnevelés
 - 2.) „múzsai nevelés” (költészet, zene)
(→ költészet/művészetkritika)
- magasabb rendű tanulmányok (a Jó ideájának megismeréséhez vezetnek):
- 3.) matematika (aritmetika, geometria)
 - 4.) csillagászat, szilárd testek tana
 - 5.) összhangzattan (harmóniatan)
 - 6.) dialektika (a hipotézisek igazságát is vizsgálja, eljut egy feltétel nélküli alaphoz → a Jó ideája) (a) 30-35 éves kor → államvezetői szolgálat (15 év) → b) 50 éves kortól a Jó ideája megismeréséhez vezető dialektika).

További olvasmányok:

A.E. Taylor: *Platón*. Osiris, Budapest 1997, 369-399, 412-416.

Ellenőrző kérdések:

1. A szofisták mely erkölcsi álláspontjai jelentenek kihívást Platón számára, és milyen álláspontokat védelmez velük szembe?
2. Milyen alapvető félreértelmezései vannak a platóni „ideális államnak”, és mennyiben félrevezetőek ezek?
3. Hogyan épül fel a platóni paradigmaticus állam (lélekrészek, jellemek, társadalmi rétegek és erények összefüggései)?
4. Milyen alapvető belátások állnak a paradigmaticus állam felépítés mögött?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Miért a filozófusoknak a legkevésbé boldog az élete a paradigmaticus államban?